

Добрило АРАНИТОВИЋ

ЈЕДАН АУТЕНТИЧНИ ЕПСКИ ГЛАС О ОСЛОБОЂЕЊУ РАШКЕ ОБЛАСТИ 1912. ГОДИНЕ

Апстракт: Као учесник и очевидац борбених операција Јаворске бригаде пуковника Миливоја Анђелковића и добровољачких комитских јединица под командом Сретена Вукосављевића против Турака, народни гуслар Јеврем Чакаревић је не само поуздан хроничар, мајстор за упечатљиве детаље, већ и пронциљив опсерватор прилика са смислом за психолошка нијансирања. Чакаревићева пјесма Бој на Сјеници у овом раду проблематизује се као књижевно штиво, али и као историјско свједочанство.

Ако Дурмитор замислимо као стожер и око њега опишемо круг у пречнику од сто километара, каже на једном мјесту Јован Цвијић, онда ћемо добити етнографски и етнички центар српског народа, срж и извориште нашег најраснијег динарског елемента. На овом простору природно је било да настане и прва српска држава, брдовита Рашка. На овако сликовито описаном етничком гумну нашега народа, недалеко од самог стожера, Стара Рашка, или како се од пре стотинак година за њу одомаћило неприкладно име које својом конотацијом вуче на заосталост и запуштеност – „Санџак“ – последња је од српских покрајина ослобођена од отоманског ропства. Четири године након пада Смедерева, десет година након пада Цариграда, далеке 1463. године земље Херцег Шћепана потпале су под власт Османлија и чамиле под јармом агарјанским пуних наредних четири стотине и педесет година. Четири и по стољећа, непуних пола миленијума, требало је издржати и опстати под влашћу једног, како је Андрић записао, азијатског ратничког народа „чије су друштвене институције и обичаји значили негацију сваке хришћанске културе и чија је вјера – настала под другим климатским и

друштвеним условима и неподесна за свако прилагођавање – прекинула духовни живот земље“¹.

Човјек се умори док изброји толики број година, камоли да се не умори српски народ у борби да издуря под толико дуготрајним ропством, да сачува своје име, обичаје, вјеру, језик и националну свијест. Нарочито је то било тешко посљедњих деценија деветнаестог и у првој деценији двадесетог вијека када се анахроним турском азијатском феудалном режиму ближио крај јер је био огрезао у анархију, насиље, корупцију неспособан да иколико заштити своје поданике². Почесто је и у претходним вјековима српски живаљ био на овом простору изложен таквим зулумима да су, како једном записа калуђер из манастира Свете Тројице код Пљеваља, „живи завидјели мртвима“. Али и упркос томе, иако изложен бестијалном терору, сатиран глађу и моријама, насилно иселаван, турчен, пустошен економски и културно, народ овог тла је прибирао своје снаге, изнова и изнова покушавао да се скући на згариштима својих домова у близини развалина немањићких задужбина. Уз ћивоте светитеља Саве у Милешеви, светог Арсенија у Довољи, уз пљеваљску Тројицу и прибојску Бању, и бројне друге богомоље, бранећи се повратком из поодмаклог ступња друштвеног и културног развитка у јаку породичну задругу, у натуралну привреду и братственичко-племенску организацију. Па и кад је под Чарнојевићима или Рашковићима организовано или главом без обзира стизао до Будима, Беча и Сентандреје, никада му у срцу није трнула искра наде да је то само привремено, да ће се опет вратити и пропирити ватру на затрављеним огњиштима, откопати из земље, из зидина и пећина на брзину склоњене крстове, путире, иконе и књиге, повратити мошти својих светитеља и родоначелника, обновити порушене и попаљене богомоље. Народ између Таре и Увца, Дурмитора, Златибора и Голије ни онда када су његова околна браћа стекла слободу и независност, није никада скрштених руку очекивао да ће му слобода стићи само на врховима братских бајонета. Борио се и сâм на различите начине: књигом и просвјетом, колико је у таквим

¹ Иво Андрић: „Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине“. Припремио за штампу и превео Зоран Константиновић. – [У]: *Свеске Задужбине Иве Андрића*, бр. 1, Београд, 1982, стр. 51.

² „Једна уклета раја, престрашена и потиштена, лишена сваких човечанских права, била је још и политички компромитована и код средишњих и код нижих власти“ – пише Сретен Вукосављевић о положају нашег народа у Рашкој области након Берлинског конгреса. – „Она је остала да Турцима плаћа рачуне, које су направили и херцеговачки устаници, Црногорци и Србијанци, па и москови. Страшни „урфије“ (војни преки судови) нису трагали ко је политички крив, него само ко је угледан. Сем државних преких судова постојало је још стотинама и хиљада преких судова, врло преких, који су судили на свакој раскрсници, у сваком селу, у сваком граду...“ (Сретен Вукосављевић: „Цквене општине“, *Правда*, Београд, 17. јануара 1934, стр. 6.

околностима било могуће, четовањем и сјечом обијесних зулумћара, спасавањем своје биолошке супстанце и бројношћу своје чељади „намиривао изгуб“, вољом и пркосом да отрпи³, да опстане и да на исконским темељима васпостави своју некадашњу државу, некадашње „царство и господство“ које је очувано у гусларској пјесми и предању.

Народу Старе Рашке, који је стољећима подносио нечувене зулуме и давао небројене жртве, драга је била свака слобода. И она краткотрајна када су се Срби придруживали војсци бечког ћесара, и онда када је Карађорђева крџалинка одјекивала од Дрине до Васојевића и Метохије. Али се од свих издваја она на коју се најдуже чекало, која је жућена четири стотине и педесет година и која је најзад стигла октобра 1912. године. Те године је на тлу Рашке области од Колашина до Новог Пазара, од Таре до Сјенице, покуњено пролазила поражена некада силна војска турског султана испод укрштених сабаља двије српске краљевине. По сјећању очевидаца, по записима хроничара и учесника те ослободилачке борбе народ ових крајева је најчешће говорио: „долази Србија“, „дошла је Србија - слободија“, дошла је, дакле, једном и заувјек, српска слобода у своју прапостојбину. А то је подразумијевало не само долазак личне, имовинске и политичке слободе на мјесто азијатског феудалног система, бесуђа, анархије и зулума, вјерског фанатизма и искључивости, већ и долазак уређене демократске државе и њених институција, долазак племенитог, неосветољубивог побједника који под своје окриље након вишевијековне окупације поново прихвата своја исконска подручја.

Познато је да је у предвечерје Првог српског устанка старорашким крајем с гулама у торбаку препјешачио „српски Хомер“ Филип Вишњић и под утицајем предања која је чуо, калуђерских проповиједи и казивања своје епске сабраће, инспирисао се за космичко-провиденцијално предсказање Карађорђеве „буне на дахије“. Сто година касније ослобођење Старе Рашке, старорашка „буна на дахије“ имала је свога Вишњића у народном гуслару, сакупљачу народних пјесама и њиховом даровитом спјеваоцу Јеврему Чакаревићу, народном учитељу и учеснику ослободилачког Балканског рата⁴. На

³ О менталитету Старовлашана, који се према мишљењу народног првака Милана Борисављевића «могу савити али никако сломити», пише прота Јевстатије Караматијевић парафразирајући белешке из његовог дневника: «Старовлашани личе на сламу, восак или земљу и где год их притиснете они ће се угети, али ће увек количином остати цели» (Прота Јевстатије Караматијевић: *Кроз Стари Влах*. Чланци и записи. Приредио Доброило Аранитовић. Шабац, Заслон, 2007, стр. 75).

⁴ Као човјек у годинама, педесеттворогодишњак, Чакаревић је, по свој прилици, био борац у одреду капетана Таса Гавриловића који је предводио „Трећи позив, убојиту војску, / Што не може стићи ни утећи, / Ал' на мјесту може причекати, / И Турчина смије дочекати, / У голе га шаке ухватити“.

Јавору ратне 1912. и 1913. године овај даровити настављач аутентичних традиција наше епике спјевао је пејсму *Бој на Сјеници и заузеће Пријепоља, Пљеваља и Нове Вароши* коју је већ 1913. године објавио у Београду као посебно издање. Седамнаест година касније пјесму је без икаквих измјена, објавио у оквиру своје друге збирке епских пјесама састављене махом од пјесама записаних од других пјевача⁵.

Име гуслара Чакаревића срећемо прије његовог ауторског пјесничког оглашавања у једном чланку Јована Цвијића у коме је ријеч о психичким типовима динарских Јужних Словена⁶. Анализирајући пјесму *Бановић Секула и Косовац Јован*, коју је чуо од Чакаревића, а које нема у Вуковим збиркама, Цвијић налази да је она изванредна илустрација ерског менталитета, „излив живости народног духа, огледање своје претежности, своје бистрине, с туђом тромошћу и тупошћу“⁷. У Чакаревићевој пјесми о боју на Сјеници и заузећу старорашких вароши октобра 1912. године језиком аутентичне поезије, хронолошки вјерно али не и сувопарно, описан је ток догађаја и њихова увјерљива ауторска интерпретација. Чакаревић најприје описује неподношљиво стање српског народа у Рашкој области које се граничи са очајем и безнађем. Представници обесправљеног и угњетеног српског живља овако се обраћају краљу од Србије:

„Господару, ако Бога знадеш,
Већ је дошло посљедње вријеме,
Турски зулум носит' не можемо,
Нит' се може више србовати,
Нити даду Турци живовати,
Нит' живјети нити робовати.
Ил' је реда у свијет побјећи,
Ил' је реда вјеру мијењати,
Ил' је реда у воду скакати!
Више, Краљу, дурат' не можемо!
Што би мала, Турци поједоше,
И еврлада што би, истурчише,
А земаља што би, преотеше,
И јунака што би, исјекоше...“

⁵ *Српске народне пјесме и шаљиви пријевци*, Штампарија Славка Г. Поповића и Сина у Ужицу 1931, стр. 42-86.

⁶ Јован Цвијић: „Јединство и психички типови динарских Јужних Словена“. [У]: *Говори и чланци*, Београд, 1987, стр. 283.

⁷ *Исто*, стр. 283.

Листа турских зулума је и дужа и драматичнија од оне Вишњићеве, „крвца је из земље проврела“, народу су пукла трпила. На дјелу је не само „сјеча старорашких кнезова“, већ свих виђенијих људи које Чакаревић наводи по имену. Младотурци настоје, још острашћеније од својих претходника, да истријебе или раселе Србе, отму њихова имања, населе босанске мухацире, угуше сваку побуну и отпор, да отоманизују хришћански живаљ⁸. Ови „хајдуци робља свезаног“, насрћу на живот и част, на цркву и свештенство, отимају „мал и евлад“, силују и турче дјевојке, од њих се „не може богомољи доћи“ нити свештеник смије „мрца опојати“⁹. Деценијама се народ уздао у обећања српске државе да ће их заштитити и ослободити отоманског јарма али је та нада изгубљена, препуштен је анархији, самовољи локалних моћника и зликоваца. Једнодушан је закључак:

„Не може се ‘вако живовати,
Нит се море назор умријети.
Земља тврда, а небо високо,
Нит’ се има у шта поуздати.“

Као учесник и очевидац борбених операција Јаворске бригаде пуковника Миливоја Анђелковића и добровољачких комитских јединица под командом Сретена Вукосављевића против Турака, Чакаревић је не само поуздан хроничар, мајстор за упечатљиве детаље, већ и пронциљив опсерватор прилика са смислом за психолошка нијансирања. Свуда га краси осјећање мјере, не даје маха тријумфализму ни ликовану. Има радости, олакшања што је дошао крај вјековним мукама, тлачењу, терору и бешчашћу, али нема жудње за осветом, за враћањем „око за око“. Српска војска, за коју и поражени противници кажу да је „аузур војска“, доноси ред и закон, правду и једнакост умјесто опште несигурности и терора башибозлука и фанатика. Сјеничким првацима који

⁸ «По директивама из Аустрије почела је безобзирна колонизација по плану генералштаба. Насељавани су најфанатичнији и најнереднији елементи из Босне и Херцеговине, из Црне Горе, Арбанаси из Србије, Черкези са Кавказа. Читави наши крајеви листом су се иселили у Топлицу и Косаницу, и Стари Влах, у градове црногорске и Поља колашинска. Изгубили смо били већину скоро свуда, а у најважнијим крајевима били смо сведени на незнатну мањину...» (Сретен Вукосављевић, поменути чланак).

⁹ У ратној прокламацији краља Николе Црногорцима на почетку се каже: „Тужни вапај, који допире из Старе Србије од тамошње потлачене браће, не може се даље подносити. Онамо немилосно кољу не само људе него и жене и нејаку ђецу српску. Гладно, јадно и плијењено српско се робље потуца по горама и око гаришта својијех домова кликујући вас, да га заштитите и избавите. Дужност и љубав рода налажу вам да похитате браћи у помоћ...“ (*Балкански рат у слици и речи*, Београд, 1913, бр. 15, стр. 237).

су дошли да се предају српској војсци и постану њена покорна раја, пуковник Анђелковић одговара:

„У Србина, Турци, нема раје,
Србин, Турчин, Краљу су једнаки,
Ако ћете љуцки послушати,
И вама ће вазда добро бити...“¹⁰

Након предаје Сјенице, њеним путем су, али без оружаног отпора, кренули и Пријепоље, Пљевља, Нова Варош и Прибој. Из писама проте Милана Ђурића, којим их позива на часну предају, турске поглавице у поменутиим варошима дознају да је сваки њихов отпор осуђен на неуспјех, да је дошао крај њиховој владавини, да српска ослободилачка војска не дира никоме „уз и образ“, „мал и евлад“, али подсјећа – као и код Вишњића – да се побуњена раја не да оставити:

„Рају нико уставит’ не може,
У раје је премного оружја,
А на вас се ускосила раја,
Прштите је пет стотин’ година,
Кад устане кука и мотика,
Кад са рала раоници цикну,
Та се сила не уставља шале...“

Чакаревић се показао и као даровит настављач наше епске традиције и по успјешном психолошком поретисању поражене стране. Турске главешине су свјесне да је отпор бесмислен, али не показују саосјећање према потлаченим поданицима, не кају се због вишевијековне тираније, не жале због некажњеног располагања животом и смрћу раје, њиховим „малом и евладом“. Они се боје рајине освете од које не може да их спасе огромна царевина која је у расулу па је зато прелом у њиховој души драматичан и неочекиван. Жале због нестанка њихових привилегија, лагодног живота, што је прошло аговање и

¹⁰ У ратној прокламацији Краља Петра I се, поред осталог, каже: „...Моја ће војска у Старој Србији поред хришћана затећи и Србе муслимане, који су нам тако исто драги, а с њима и Арбанасе, хришћане и муслимане, с којима наш народ живи заједно већ хиљаду и три стотине година обично делећи с њима срећу и несрећу. Ми им свима носимо слободу, братство, једнакост у свему са Србима. Наша ће Србија и тамо донети жељени мир и напредак...“ (*Балкански рат у слици и речи*, Београд, 1913, бр. 15, стр. 237).

беговање, живот од туђег рада, па сâми морају да ору и копају и да се „љебом ране“. Нестанак њихове власти истовремено значи и темељно преуређење дотадшњих друштвених односа, нестанак чифчијског система и феудалних намета. Када су нововарошки прваци дознали да су се предала Пљевља, Пријеполје и Прибој, а да то предстоји и њима, настала је пометња коју Чакаревић описје у стилу великог мајстора:

Сви су Турци ником поникнули,
А у црну земљу погледали,
Неки хуче, а неки јауче,
Неки чупа перчин на врх главе;
Неки стеже зубе у вилице,
Неки пљеште по кољену руком;
Од Турака неки говораше:
„Алах, билах, лијепог ми дина,
Да ј' Мухамед дош'о из џенета,
Па ми каз'о да ће 'вако бити,
Ја му не бих мог'о вјеровати!“

Пјесма се се завршава у општем хуманистичком тону јер су „рахат Срби а рахат и Турци“ што није било каснијих непотребних жртава, „штете ни зијана“. Пјесник као и поражена страна зна да побједа није извојевана против „Турака азијата“, да су Сјеницу и Рашку област бранили углавном исламизирани припадници нашега народа, наше крви и језика, са којима и даље треба живјети али равноправно, без омраза и искључивости. Свијет у коме су раније живјели хришћани и муслимани на старорашком тлу, расколи који су вјековима носили обостране ненадокнадиве жртве, били су плод једне анахроне власти која је поодавно била изгубила сваки људски и морални компас и смисао.

Чакаревићева пјесма, читаво стољеће након свог настанка, дјелује као заокружена цјелина, посједује увјерљиву унутрашњу динамику и по трећи пут се враћа у књижевни оптицај, својој публици, поуздана и као књижевно штиво и као историјско свједочанство.

Резиме:

Јеврем Чакаревић, народни учитељ и учесник ослободилачког Балканског рата, био је вриједан сакупљач народних пјесама и њихов даровит стваралац. Као учесник и очевидац борбених операција Јаворске бригаде пуковника Миливоја Анђелковића и добровољачких комитских јединица под командом Сретена Вукосављевића против Турака, Чакаревић је не само поуздан хроничар, мајстор за упечатљиве детаље, већ и пронциљив опсерватор прилика са смислом за психолошка нијансирања. На Јавору ратне 1912. и 1913. године овај даровити настављач аутентичних традиција наше епике спјевао је пјесму Бој на Сјеници и заузеће Пријепоља, Пљеваља и Нове Вароши, коју је већ 1913. године објавио у Београду као посебно издање. Чакаревићева пјесма, читаво стољеће након свог настанка, дјелује као заокружена цјелина, посједује увјерљиву унутрашњу динамику и по трећи пут се враћа у књижевни оптицај, својој публици, поуздана и као књижевно штиво и као историјско свједочанство.

Dobriilo ARANITOVIC

Resume:

**AN AUTHENTIC EPIC VOICE ABOUT THE LIBERATION OF
THE RAŠKA REGION IN 1912.**

Jevrem Čakarević, a people's educator and participant in the liberation Balkan war, carefully gathered traditional folk poetry, as well as being himself an author. As participant and witness to military operations of the Javor brigade under colonel Milivoj Anđelković and the komitadji units under Sreten Vukosavljević in their battles against the Turks, Čakarević is not only a reliable chronicler, deft at offering remarkable details, but also an insightful observer of circumstances with a feeling for psychological nuances. During the war years 1912 and 1913, in Javor, this gifted contributor of authentic traditions of our epic poetry, authored the poem Battle of Sjenica and Taking of Prijepolje, Pljevlja and Nova Varoš, published as a special edition already in 1913 in Belgrade. Even a full century after its appearance, Čakarević's poem still feels like a comprehensive whole, possesses a convincing internal dynamic and returns to literary circles for the third time – known to its audience both as reliable literary material and historical testimony.